© Український переклад. Р. І. Доценко, 1992.

Nil sapientiae odiosius acumine nimio (1).

Сенека

(1) Для мудрості нема огиднішого від мудрствування (латин.).

Одного темного й вітряного вечора восени 18 ** року я сидів у товаристві свого приятеля С. Огюста Дюпена, в його невеличкій бібліотеці, чи, краще б сказати, покої для книжок,— у Сен-Жерменському передмісті Парижа, вулиця Дюно, № 33, четвертий поверх,— і втішався подвійною насолодою: роздумами й пінковою люлькою.

Добру годину в кімнаті панувала глибока мовчанка, коли кожен з нас, як видалося б сторонньому спостерігачеві, цілковито поринув у споглядання химерних закрутків диму, що наповнював приміщення. Щодо мене, одначе, то я розважав про дві події, які ми обговорювали на початку вечора,— а саме: пригоду на вулиці Морг і таємниче вбивство Марі Роже. Отож мене трохи вразив такий збіг обставин, що двері до бібліотеки раптом відчинилися і ввійшов наш давній знайомий, добродій Г++, префект паризької поліції.

Привітали ми його від щирого серця, бо він, хоч і не викликав великої пошани, усе-таки був чоловік цікавий, а крім того, не бачилися ми з ним уже кілька років. Ми сиділи поночі, і Дюпен був підвівся засвітити лампу, але сів знову, коли Гл + сказав, що прийшов порадитися з нами, вірніше з моїм приятелем, в одній офіційній справі, яка завдала чимало клопоту.

— Якщо над нею треба буде подумати,— промовив Дюпен, так і не засвітивши лампи,— то темрява лише допоможе нам.

— Це ще одне ваше дивацтво,— зауважив префект; він мав звичку називати дивацьким усе, чого не міг зрозуміти, тим-то жив серед тьми-тьменної всіляких "дивацтв".

— Авжеж,— погодився Дюпен, запропонувавши префектові люльку й підсунувши до нього вигідне крісло.

— Ну, то яке ж тепер ускладнення? — запитав я.— Маю надію, цим разом не йдеться про вбивство?

— О, ні, зовсім ні. Власне кажучи, справа таки дуже проста, і я не маю сумніву, що кінець кінцем ми й самі її залагодимо. Але я подумав, що Дюпенові цікаво було б довідатися про деталі, бо вони вкрай дивацькі.

— Справа проста, а деталі дивацькі? — спитав Дюпен.

— Отож-бо й є, хоч і не тільки це. Власне кажучи, через те й чудна справа, що вона така проста, а збиває з пантелику.

— Можливо, саме ця простота й ошелешує? — докинув мій приятель.

— Та що ви дурниці правите! — відказав префект, голосно засміявшись.

— Можливо, таємниця надто вже прозора? — додав ще Дюпен.

— О Господи, ну й скажете ж ви!

— І занадто очевидна?

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Хо-хо-хо! — зареготав гість, беручись за живіт. — Ох, Дюпене, я просто лусну зі сміху!

— Але в чому ж усе-таки суть справи? — запитав я.

— Гаразд, я вам розповім,— відказав префект і, задумливо пустивши хмарку диму, зручніше вмостився у кріслі.— Я розповім вам у кількох словах, але спершу мушу попередити: це справа страшенно секретна і я, безперечно, втрачу посаду, якщо стане відомо, що я з кимось поділився цією таємницею.

— То розказуйте,— промовив я.

-— Або й ні,— докинув своєї Дюпен.

— Отже, так: я особисто дістав свідчення з дуже високих кіл, що з королівських покоїв викрадено документ надзвичайної ваги. Особа викрадача відома,— це поза всяким сумнівом, бо бачили, як він узяв його. Так само відомо, що документ досі в руках викрадача.

— Звідки це відомо? — запитав Дюпен.

— Це випливає з характеру документа,— відповів префект,— а також із того факту, що не постали ніякі наслідки, які неминуче мали б постати в разі, якби документ вийшов із рук крадія, тобто якби крадій використав його для того, для чого цей документ йому, власне, й потрібен.

— Поясніть докладніше,— попросив я.

— Ну, якщо так, то я скажу, що викрадач завдяки цьому документові набирає певного впливу в певній ділянці, яка для нього має особливе значення.— Префект полюбляв дипломатичний стиль мовлення.

— Я все-таки не зовсім розумію,— зауважив Дюпен.

— Ні? Ну, гаразд. Передача цього документа третій особі, якої я не називатиму, завдасть шкоди честі однієї особи дуже високого рангу. І цей факт робить її залежною від посідача документа, котрий таким чином має змогу піддавати небезпеці честь і спокій тієї самої високої особи.

— Але ж ця залежність,— утрутився я,— випливає з того, що злодієві відомо, що потерпіла особа знає його особу. Хто ж у такому разі наважився б...

— Злодій,— урвав мене префект,— це міністр Д++. Він такий, що на всяке наважиться, і на гідне, й на негідне. Спосіб викрадення був не менш хитрий, ніж сміливий. Вищезгаданий документ — лист, якщо вже казати відверто,— потерпіла особа одержала, перебуваючи на самоті в королівському будуарі. У ту хвилину, коли вона його читала, до покою раптом увійшла інша висока особа — саме та, від якої листа будь-що треба було приховати. Марно спробувавши в поспіху вкинути листа до шухляди, потерпіла особа мусила покласти його на видноті, просто на столі. Лист лежав, одначе, догори адресою, тим-то його зміст і не міг привернути сторонньої уваги. Цю мить увіходить міністр Д++. Гострі його очі відразу нагледіли листа; він упізнав почерк на адресі, завважив збентеження особи, до якої його адресовано, і вгадав її таємницю. Переговоривши в справах,— як звичайно, коротко,— міністр дістає з кишені листа, ззовні подібного до того, що на столі, розгортає його, вдає, ніби читає, а тоді кладе поруч із першим листом. Далі знову веде розмову про державні справи, і так хвилин з п'ятнадцять. Нарешті він виходить, забравши зі столу чужого листа. Власниця листа бачила все це, але, звичайно, не могла зупинити крадія в присутності третьої особи, що стояла поряд. Таким чином, міністр залишив на столі свого листа, зовсім не важливого змістом, а сам вийшов.

— Оце ж і маєте всі умови,— обернувся Дюпен до мене,— потрібні для цілковитої залежності: крадієві відомо, що потерпіла особа знає його особу.

— Справді,— підтвердив префект.— І ось уже кілька місяців, як крадій використовує цю владу для своїх політичних цілей, що стає дедалі небезпечнішим. Потерпіла особа день у день усе більш переконується, що листа треба повернути назад. Але цього, звичайно, не можна зробити відкрито. Доведена кінець кінцем до розпачу, вона доручила всю справу мені.

— Більш тямущого агента,— зауважив Дюпен, випустивши цілу хмару диму,— гадаю, не можна ні знайти, ані навіть уявити.

— Ви лестите мені,— відповів префект.— Хоча, очевидно, й така думка має право на існування.

— Ясно, що лист досі ще в міністра, як ви й самі це сказали,— озвався я.— Адже владу дає саме те, що листа мають у руках, а не те, що його використовують: тільки-но листа буде вжито, міністрова влада скінчиться.

— Маєте рацію,— погодився префект.— З цього виходячи, я й почав діяти. Передусім мені треба було обшукати будинок міністра. І тут найголовніше ускладнення полягало в тому, щоб це зробити без його відома. Окрім того, мене попередили про небезпеку, яка може постати, коли він довідається про наші наміри.

— Але,— сказав я,— вам не первина проводити такі обстеження. Паризька поліція таки добре на них напрактикувалася.

— О, так, тим-то я й не журився. Та й звички міністрові дуже стали мені в пригоді: його часто-густо не буває вдома до самого ранку. Челядь у нього нечисленна, сплять служники далеко від господаревих покоїв, і напоїти їх легко — вони ж майже всі неаполітанці. А в мене, як ви знаєте, є ключі, що підійдуть до дверей будь-якого паризького кабінету чи стола. Протягом останніх трьох місяців жодної ночі не було, щоб я особисто не провадив пошуків у міністровому будинку. Це для мене справа честі, вже

не кажучи (зауважу вам довірчо), що й винагороду призначено величезну. Отож я не облишав пошуків, аж доки переконався, що злодій хитріший від мене. Гадаю, що я обстежив у приміщенні кожний куток і кожну шпарину, де можна було б заховати листа.

— Лист, безперечно, таки в руках міністра,— сказав я.— Але хіба не міг він сховати його десь поза своїм помешканням?

— Це малоймовірно,— відказав Дюпен.— Теперішній заплутаний стан справ при дворі, а надто ще ті інтриги, до яких, як відомо, причетний міністр Д++, вимагають, щоб документ у разі потреби повсякчас був напохваті. Ця обставина для міністра ледве чи менш важлива, ніж сама наявність листа у його руках.

— А навіщо напохваті? — запитав я.

— Для того, щоб його легко можна було знищити,— пояснив Дюпен.

— Справді,— здогадався я.— Але документ тоді, безперечно, у нього в приміщенні. Навряд чи міністр носив би його з собою.

— Маєте рацію,— підтвердив мою думку префект.— На нього двічі нападали немовби грабіжники і ретельно обшукували згідно з моїми вказівками.

— Зайвий був клопіт,— зауважив Дюпен.— Міністр не зовсім же, мабуть, дурень, і він міг передбачити ймовірність таких нападів.

— Може, він і не зовсім дурень,— заперечив префект,— але ж він поет, а це вже й від дурня недалеко.

— І то правда,— сказав Дюпен, у задумі випустивши клубок диму з люльки,— хоч я й сам не безгрішний, пописував колись віршики.

— Цікаво було б детальніше почути,— звернувся я до префекта,— як саме ви проводили пошуки в будинку міністра.

— Бачите, часу ми не марнували і обшукали чисто все. У мене чималий досвід на таких справах. Ми обшукали ввесь будинок, кімнату за кімнатою — на кожну пішло по цілому тижню, ніч у ніч. Найперше ми переглянули меблі. Ми відчиняли всі без винятку шухляди — ви ж, певне, знаєте, що для досвідченого поліційного агента такої штуки, як потайна шухляда, не існує. Йолоп "гой агент, що проґавить потайну шухляду. Адже це так просто. Місткість кожного стола, простір, що його він займає,— все це можна якнайточніше обрахувати. Щодо цього в нас є докладні правила. І волосинки ми не пропустимо повз увагу. Після столів ми взялися за крісла. Подушки ми протикали довгими тонкими голками, ви бачили, які вони. Зі столів ми здіймали стільниці.

— А це навіщо?

— Коли приховують щось, то, бува, знімають стільницю зі столу чи якусь подібну деталь з інших меблів, видовбують у ніжці заглибину, ховають туди ту річ, а стільницю ставлять назад. Ніжки ліжок також часто використовуються для цієї мети.

— Але хіба не можна порожнину на звук визначити? — запитав я.

— Авжеж не можна, якщо заховану річ тугенько загорнуть у вату. А крім того, ми ж мусили працювати без зайвого галасу.

— Але ж не могли ви познімати всі стільниці, розібрати по частинках геть усі меблі, де була хоча б найменша можливість заховати листа! Папірець можна скрутити трубкою завтовшки не більше від великої голки і засунути, скажімо, в поперечку крісла. Ви ж не розбирали всі крісла!

— Авжеж ні. Але ми краще зробили: переглянули в сильну лупу поперечки всіх до одного крісел у будинку, не пропустили жодного стику в жодній меблі. Якби десь трапилися сліди недавньої роботи, ми б їх відразу помітили. Зернинка деревного пороху від свердельця виглядала б завбільшки з яблуко. Десь клей трохи підозрілий або шпаринка на стику двох деталей — і ми б натрапили на сховок.

— Гадаю, ви оглянули дзеркала між рамами й склом, перевірили ліжка й постелі, а також гардини та килими?

— Ну аякже! І коли перетрусили до найменшої цятки всі меблі, взялися за самий будинок. Ми поділили його на квадрати, перенумерували їх, щоб ані одного не пропустити, і в лупу оглянули кожний квадратовий дюйм як цього, так і двох суміжних будинків.

— Двох суміжних будинків! — вигукнув я.— Але ж і сила роботи вам випала!

— Таки випала. Зате й винагороду ж обіцяно величезну.

— А ділянки біля будинків ви оглянули?

— Їх вимощено цеглою, і з ними був невеликий клопіт. Ми перевірили мох між цеглинами й пересвідчилися, що там нічого не займано.

— Папери міністра ви, звичайно, теж оглянули? Так само, як і книжки у нього в бібліотеці?

— А певно. Ми розкривали кожний пакунок, кожний сувій; кожну книжку не просто розгортали, не просто раз труснули, та й годі, як то роблять декотрі поліційні агенти, а перегорнули кожну сторінку від палітурки до палітурки. І кожну оправу якнайприскіпливіше виміряли й оглядали в лупу. Неможливо, щоб щось стороннє в будь-якій палітурці залишилося непоміченим. П'ять-шість книжок було щойно від

палітурника; то ми палітурки в них пильно промацали вподовж довгими голками.

— А підлогу під килимами перевірили?

— Безперечно. Ми знімали всі до одного килими, а мостини оглядали в лупу.

— А шпалери на стінах?

— Так само.

— До підвалів навідувалися?

— У такому разі ваше припущення, що лист у будинку,— хибне,— зробив я висновок.

— Боюся, що ви маєте рацію,— погодився префект.— То що б ви мені порадили, Дюпене?

— Провести ще раз ґрунтовний обшук у приміщенні.

— Це зовсім зайве,— відповів префект.— Я ручуся, що листа немає в будинку.

— Нічого кращого порадити я не можу,— сказав Дю-пен.— Ви ж маєте точний опис листа?

— Авжеж маю!

Префект видобув із кишені записника і прочитав уголос докладний опис внутрішнього й особливо зовнішнього вигляду викраденого документа.

Скінчивши читання, Г++ невдовзі й пішов, і в такому пригніченому настрої, як я його ще ніколи не бачив.

Десь так через місяць той самий добродій удруге завітав до нас, коли ми з Дюпеном сиділи приблизно в таких самих позах, як і першого разу. Він умостився в кріслі, запалив люльку й завів розмову на якісь ординарні теми. Нарешті я звернувся до нього:

— Ну, а як з тим викраденим листом, префекте? Мабуть, ви вже примирилися з думкою, що міністра не перемудруєш?

— Таки й справді, хай йому біс! Я ще раз усе обшукав, як радив мені Дюпен, але то була, звісно, марна праця.

— А яку саме, ви сказали, винагороду обіцяно? — запитав Дюпен.

— О, сума дуже велика, винагорода дуже щедра. Я не скажу, скільки саме, але можу заявити вам, що тут-таки на місці виписав би чек на п'ятдесят тисяч франків тому, хто дістане для мене листа. Адже потреба в листі день у день стає нагальнішою, і винагороду нещодавно подвоєно. Але хоч би її навіть потроїли, я не зміг би зробити більше, ніж зробив.

— Та хто його зна,— зауважив Дюпен, посмоктуючи свою люльку.— Правду кажучи... я гадаю, Г++, що ви не дуже перетрудилися... в цій справі. Я гадаю, ви могли б... зробити ще дещо, хіба ні?

— А що? Що саме?

— Ну, скажімо... пфф, пфф... чом би вам... пфф, пфф... не порадитись із деким?., пфф, пфф, пфф... Ви пам'ятаєте той анекдот про Абернеті?

— Та к лихій годині Абернеті!

— Безперечно, туди йому й дорога. Але якось один багатий скупій надумав задурно взяти в Абернеті медичну консультацію. Завівши з лікарем загальну розмову в тісному колі, він описав йому свою недугу, так наче це йшлося про якусь вигадану особу. "Припустімо, що симптоми такі й такі,— сказав скупій.— То що ви йому порадили б, лікарю?" — "Що я порадив би? — відповів Абернеті.— Звернутися до спеціаліста, звичайно".

— Але ж я таки справді ладен заплатити будь-кому за пораду! — промовив префект, трохи зніяковівши.— Я відразу дам п'ятдесят тисяч франків тому, хто допоможе мені повернути листа законному власникові.

— В такому разі,— сказав Дюпен, відсовуючи шухляду й дістаючи чекову книжку,— можете зараз-таки виписати мені чек на згадану суму. Коли чек буде заповнено, я передам вам листа.

Я аж сторопів. А префект сидів, наче громом прибитий.

Кілька хвилин він не міг ні ворухнутись, ні слова промовити; розтуливши рота, він тільки вибалушився неймовір-ливо на мого приятеля.

Потім, трохи вернувшись до тями, він схопив перо, якусь мить дивився порожнім поглядом перед себе і нарешті заповнив чек.

Поставивши підпис, префект простяг чек через стіл Дюпенові.

Той уважно прочитав його й поклав до свого записника, а тоді відімкнув стола, дістав звідти листа і віддав префектові. Начальник поліції, мало не стерявшись із радощів, схопив листа, розгорнув тремтячими руками, скинув поглядом на зміст і прожогом рвонувся до дверей; він не промовив ані одного слова, відколи Дюпен запропонував йому заповнити чек.

Коли він вибіг, мій приятель заходився пояснювати мені.

— Паризька поліція,— почав він,— по-своєму дуже вправна. Вона наполеглива, винахідлива, хитра і в межах своїх обов'язків досить досвідчена. Тож-бо коли префект докладно розповів нам, як він проводив пошуки в будинку міністра, я не мав ані крихти сумніву, що зроблено це було так, як слід,— звісно, якщо дотримуватись певного методу роботи.

— Певного методу? — не зрозумів я.

— Авжеж,— сказав Дюпен.— Не тільки заходів було вжито найкращих у своєму роді, але й самі ті заходи доведено до досконалості. Якби лист лежав десь там, куди сягав їхній обшук, ці хлопці неодмінно його знайшли б.

Я аж засміявся, дарма що мій приятель говорив, здається, без тіні жарту.

— Заходи були в своєму роді добрі,— вів він далі,— і виконано їх незле; хиба полягала тільки в тому, що вони не придатні для даної справи й даної особи. Низку дуже майстерних прийомів префект перетворив на таке собі прокрустове ложе, в яке він силоміць втискує всі свої дії. Але він раз у раз помиляється, дивлячись то занадто глибоко, а то занадто поверхово, і ошукати його навіть школяреві за іграшки. Пригадую, колись я знав восьмирічного хлопчака, що мав надзвичайний хист у грі "чіт і лишка". Гра ця дуже проста: один гравець затискає в долоні кілька кремінців, а другий угадує, парне чи непарне число їх. Якщо вгадав — дістає від партнера кремінець, а ні — то віддає сам. Хлопчина, про якого я веду мову, вигравав в усіх у школі. Звичайно, він мав певний принцип відгадування, що полягав у простій спостережливості й оцінці, наскільки кмітливі його супротивники. Приміром, грає він з якимось недотепою; той затис у руці кремінці й питає: "Чіт чи лишка?" Наш школяр відповідає: "Лишка",— і програє. Але

другого разу він виграє, бо міркує собі так: "Цей недотепа першого разу взяв парне число, а хитрості у нього якраз стільки, щоб удруге взяти непарне; отож я скажу "лишка". Він каже: "Лишка",— і виграє. Коли ж проти нього недотепа трохи більш тямущий, то він так розважає: "За першим разом я сказав "лишка"; мій супротивник це пам'ятає і вирішить, що вдруге я зроблю навпаки — так само, як і той перший недотепа зробив,— тобто, що я скажу "чіт", а віл тим часом матиме вже не чіт, а лишку. Але він одразу спохопиться, що це занадто простий розрахунок, і врешті вирішить зробити чіт, як і першого разу. Тож я краще скажу "чіт". Він каже: "Чіт",-і виграє. Так у чому ж своєрідність міркувань цього хлопчака, що його товариші вважають "щасливцем"? Що воно таке, кінець кінцем?

— Це просто ототожнення свого інтелекту з інтелектом супротивника, — відказав я.

— Справді,— погодився Дюпен.— А коли я поспитав хлопця, яким чином він досягає такого цілковитого ототожнення, що йому завдячує свої виграші, він відповів: "Коли мені треба збагнути, наскільки людина розумна чи дурна, добра чи лиха, про що вона думає, я силкуюся надати своєму обличчю такого самого виразу, як у неї, а тоді чекаю, щоб уже й думки та почуття з'явилися в мене теж такі самі". Хлопцеві слова засвідчують ту істину, що лежить в основі усієї позірної глибини, приписуваної Ларошфуко, Лабрюйєрові, Макіавеллі й Кампанеллі.

— А ототожнення інтелектів обох гравців,— зауважив я,— залежить, коли я вас правильно зрозумів, від того, чи точно оцінено розумові здібності супротивника.

— Практично — так,— відказав Дюпен.— Префект і його підлеглі часто припускаються помилок тому, що, по-перше, не роблять цього ототожнення, а по-друге, дуже приблизно оцінюють або й зовсім нехтують супротивників інтелект. Вони зважають лише на своє власне розуміння винахідливості і, розшукуючи якусь річ, враховують лише те, як вони самі ховали б її при потребі. Оскільки їхні уявлення про

винахідливість збігаються з аналогічними уявленнями загалу — вони мають рацію; але коли злочинець хитрий на свій власний лад, вони перед ним безпорадні. Так завжди трапляється, коли він хитріший за них, і дуже часто, коли вони хитріші за нього. У своїх обстеженнях вони ніколи не відступають від певних сталих засад — навіть коли справа надзвичайної ваги і їм обіцяно величезну винагороду, вони тільки посилюють або доводять до крайнощів усе той самий метод, не змінюючи його принципово. Скажімо, ось у цій справі міністра Д++— чи вони бодай трохи відступилися від усталеного свого способу мислення? Усе це свердління, промацування, обстеження, розглядання в лупу, поділ поверхні на квадратові дюйми — адже це тільки доведення на практиці до крайнощів певного принципу чи кількох принципів, що випливають з того уявлення про людську хитрість, до якого призвичаїла префекта за довгі роки служби безліч однотипних справ. Він же, бачте, абсолютно впевнений, що кожен неодмінно сховає листа — ну, нехай не в ніжці ліжка чи крісла,— але конче в якійсь непомітній шпарині чи закутку, керуючись тим самим напрямком думки, що спонукує людину висвердлювати заглибину в ніжці крісла. Та й ви ж розумієте, що такого роду криївки найперше спадають на думку, коли треба щось сховати, тим-то вони придатні лише для пересічних випадків і для пересічних людей. Тим-то викрити таку схованку можна й не маючи ніякої особливої проникливості: шукачеві вистачить бути ретельним, терплячим та наполегливим.

А коли права більшої важливості — або коли винагорода велика, що в очах поліції одне й те саме,— поліційні чини неодмінно виявлять саме ці свої риси.

Тепер ви зрозумієте мою думку, що, якби викраденого листа сховали у межах тієї сфери, де проводив пошуки префект,— інакше кажучи, якби злодій керувався тими самими засадами, що й префект,— його, безперечно, було б знайдено. Одначе префекта ошукали, і головним чином тому, що він вважає міністра за дурня, бо ж той поет.

Усі дурні — поети, це префект знає інстинктивно, але він припустився помилки, коли вивів звідси правильність і протилежного твердження: нібито й усі поети є дурні.

— А цей міністр і справді поет? — запитав я.— Скільки мені відомо, їх двоє братів, і обидва мають ім'я в літературі. У міністра, здається, є наукові праці в галузі диференціального числення. Він математик, а не поет.

— Ви помиляєтесь. Я добре його знаю — він і перше й друге. Як поет і математик він має тверезий розум; коли б із нього був самий тільки математик, він би зовсім не мислив, і викрити його префектові було б легше легкого.

— Це дуже дивно,— зауважив я.— Ваше твердження суперечить загальноприйнятій думці. Чи вам здається помилковою думка, що усталилася за віки? Математичний розум віддавна вважається досконалим розумом.

— "Il y a a parier,— відказав Дюпен, цитуючи Шамфора,— que toute idee publique, toute convention recue, est une sottise, car elle a convenue au plus grand nombre" (1). Математики, з цим я згоден, доклали чималих зусиль, щоб прищепити нам хибне уявлення, яке ви маєте на увазі, але нехай скільки завгодно приписують йому слушність, хибності його це все-таки не спростовує. З ретельністю, вартою кращого вжитку, вони, приміром, прикладали термін "аналіз" до алгебри. Власне, в цьому ошуканстві завинили французи; але якщо термін має якесь значення, якщо вживання надає словам якоїсь вартості, то "аналіз" так само мало означає "алгебру", як, наприклад, латинське "ambitus" (2) — "амбіцію", "reli-gio" (3) — "релігію" або "homines honesti" (4) — "шанованих людей".

(1) Можна закластися, що всяка поширена ідея, всяка загальноприйнятна умовність є дурницею, оскільки вона припала до вподоби людському загалові (фр.).

(2) Обходження (латин.).

(3) Сумлінність (латин.).

(4) Чесні люди (латин.).

— Бачу, вам не минути сварки з декотрими паризькими алгебраїстами,— зауважив я.— Проте кажіть далі.

— Я заперечую мислительні можливості, а отже, й вартість розуму, витренованого якимось іншим методом, крім абстрактної логіки. І особливі претензії я маю до розуму, вихованого на математичних студіях. Математика — це наука про форму й кількість; математичне мислення — це просто логіка, прикладена до спостережень над формою і кількістю. Навіть істини так званої чистої алгебри не є абстрактні або універсальні: хто дотримується такої думки, той дуже помиляється. І ця помилка така очевидна, що мене дивує, як вона могла стати загальноприйнятою. Математичні аксіоми не мають універсальної істинності. Справедливе щодо форми й кількості часто-густо стає абсурдом, якщо його прикласти, скажімо, до моральності. Твердження, що сума доданків дорівнює цілому, коли йдеться про моральність, найчастіш буває хибне. Та й у хімії так само. Коли йдеться про мотиви вчинків, воно теж не витримує критики, бо два певної величини мотиви, поєднавшись, зовсім не обов'язково призводять до дії, рівної сумі цих двох величин. Чимало інших математичних істин також істинні тільки в межах відношення. Але математик силою звички міркує з погляду своїх обмежених істин так, немовби вони завжди й усюди слушні,— і широкий світ, до речі, такими їх і вважає. Брайант у своїй вельми вченій "Міфології" наводить аналогічне джерело помилок, коли каже, що "хоча ми й не віримо в поганські байки, проте раз у раз забуваємось і посилаємося на них, наче на реальні факти". Що ж до алгебраїстів, які є справжнісінькими поганами, то вони у свої "поганські байки" вірять і посилаються на них не так через забудькуватість, як через незбагненне завихрення в мозку. Коротше кажучи, мені ще не траплявся математик, на якого можна було б покластися поза сферою квадратових коренів і який не був би потай

переконаний, що x —j-px в усіх без винятку випадках дорівнює q. Скажіть-но задля спроби такому добродієві, що, на вашу думку, деколи x(2) + px може й не зовсім дорівнювати q, і якщо він зрозуміє вас, чимдуж утікайте від нього, коли не хочете доброї прочуханки.

Я засміявся, а Дюпен повів мову далі:

— Усім цим я хочу сказати, що, якби міністр був лише математиком, префектові не довелося б виписувати мені чек. Я, одначе, знав, що він і математик, і поет, тим-то у своїх діях я виходив із його здібностей, враховуючи також його теперішні обставини. Я знав, крім того, що вдачею він придворець і сміливий інтриган. Для такої людини, гадав я, звичайні поліційні методи ніяка не таємниця. Міністр не міг не передбачити — дальші події довели слушність цього припущення,— що на нього можуть напасти із засідки. Він мусить вжити застережних заходів і супроти потаємних трусів у своєму будинку, гадав я. Те, що він так часто не ночував удома, і в чому префект добачив виразне полегшення для своєї роботи, було, на мою думку, просто хитромудрим вивертом міністра, аби поліція мала змогу швидше переконатися, що листа немає в будинку. Із цим, як ми знаємо, міністрові поталанило. Я відчував також, що ввесь той хід думок, який я щойно продемонстрував перед вами, тобто про незмінні засади поліційних пошуків, неминуче мусить

бути відомий і міністрові. Усе це спонукало його рішуче відмовитись від усяких звичайних криївок. Він не міг бути такий наївний, щоб не бачити, що навіть найхитромудріші й найпотаємніші закутки в його будинку не приховаються від префектових очей, свердельчиків, голок та луп. Одне слово, я вважав, що він — чи-то інстинктивно, чи-то шляхом міркувань — має прийти до найпростішого висновку. Ви, мабуть, пам'ятаєте, як розреготався префект, коли в його перші відвідини я натякнув, що таємниця, можливо, тим і завдала йому такого великого клопоту, що була аж занадто очевидна?

— Так,— сказав я,— пригадую, як він тоді розходився. Його зі сміху, мабуть, аж кольки в животі брали.

— У матеріальному світі,— провадив далі Дюпен,— безліч виразних аналогій зі світом нематеріальним, і це надає певної правдоподібності твердженню риторики, що метафора чи уподібнення можуть не тільки приоздоблювати опис, а й посилювати доведення. Приміром, принцип vis inertiae (1) відіграє, здається, однакову роль і у фізиці, і в метафізиці. Як у фізиці має слушність твердження, що великому тілу важче надати руху, ніж малому, і його momentum (2) пропорційний до цієї важкості, так само і в метафізиці є слушним, що дужче розвинений інтелект, хоч і сильніший, наполегливіший, енергійніший за всякий інший, зрушити можна тільки з більшими зусиллями, і діє він на початку, поки збудеться сумнівів, куди млявіше.

(1) Сила інерції (латин.).

(2) Імпульс (латин.).

Або ще таке: чи ви звертали увагу, які саме вивіски над крамницями найперше впадають в око?

— Ніколи над цим не задумувався,— відказав я.

— Існує така гра, в якій відгадують назви на географічній карті,— вів далі Дюпен.— Одна сторона пропонує другій знайти на густо поцяткованій усякими назвами карті певну назву — міста, річки, країни чи держави. Новачки у грі звичайно намагаються збити з пантелику супротивників, загадуючи назви, нанесені на карту найдрібнішим шрифтом, тоді як досвідченіші вибирають слова, надруковані величезними літерами через усю карту. Адже цих назв, так само як і вивісок та оголошень здоровезними літерами, не завважують якраз через те, що їх занадто видно. Цілком аналогічна до цієї фізичної сліпоти сліпота духовна, коли розум лишає поза увагою міркування надміру

настирливі й самоочевидні. І от саме тут розуміння префектове або перебирає міри, або ж недотягує.

Він жодного разу й у гадці собі не покладав, що міністр у власному будинку міг залишити листа у всіх на видноті, і то задля того, щоб ніхто його й не помітив!

Але що довше міркував я про зухвальну, разючу й безоглядну винахідливість міністра, про те, що листа він конче повинен мати напохваті, про обшуки префектові, які виразно засвідчили відсутність листа в межах сфери дії цього достойника, то все певніше переконувався, що для перехования документа міністр удався до цілком достатнього й дотепного способу — не приховувати його зовсім.

Дійшовши такого висновку, я надів зелені окуляри й одного чудового ранку ніби знічев'я завітав до міністра. Застав я його вдома — він, як звичайно, позіхав, потягувався, снував з кімнати до кімнати і так аж наче місця не знаходив з нудьги.

Це він, чи не найдіяльніша людина у світі, коли його ніхто не бачить!

Щоб підладитись під його настрій, я став нарікати на свої очі, що ось мушу носити окуляри, а сам тим часом, прикриваючись своїми зеленими окулярами, обережно й пильно оглядав кабінет, назверх цікавлячись лише розмовою з господарем.

Особливу увагу звернув я на великий письмовий стіл, біля якого ми сиділи: на ньому мішма лежали всілякі листи та інші папери, а також один-два музичних інструменти й декілька книжок.

Одначе хоч як довго й прискіпливо я придивлявся, нічого підозрілого на столі не завважив.

Нарешті, погляд мій, обійшовши всю кімнату, зупинився на простенькому картонному кошику для візитних карток, що мав три-чотири переділки і висів на брудній блакитній стрічці, прив'язаний до мідяної бульбашки якраз над каміном.

У кошику лежало п'ять-шість візитівок і якийсь замацаний та пожмаканий лист. Листа посередині було надірвано майже надвоє, так наче спершу його хотіли подерти на шматки, а тоді нараз передумали. На листі аж надто виразно вбирала очі велика чорна печатка з монограмою Д++, і адресовано його було, як засвідчував напис дрібним жіночим почерком, самому Д++, міністрові.

Лист лежав недбало, чи то навіть і зневажливо, запханий за одну з верхніх переділок.

Ледве-но глянувши на цього листа, я побачив, що знайшов те, чого шукав. Звісно, з вигляду він зовсім не схожий був на той документ, докладний опис якого прочитав нам префект. Тут печатка була велика й чорна, з монограмою Д,++, там — маленька й червона, з гербом герцогського роду С++.

Цього листа адресовано міністрові, письмо дрібне й жіноче, тоді як у тому листі — почерк сміливий і рішучий, а адресат — особа з королівської родини. Збігався самий тільки розмір листа.

Проте надміру промовиста відмінність цього надірваного документа від того, що відомий був з опису; брудний і завожений його вигляд, що рішуче суперечило пунктуальності міністра і водночас мало викликати враження, ніби лист нічого не вартий; розташування листа на видноті, тобто саме так, як я й сподівався його побачити,— усе це великою мірою підкріпило мою підозру.

Щоб якомога довше побути в міністра, я жваво підтримував розмову на тему, що, як мені було відомо, завжди його цікавила й збуджувала, а

сам тим часом не спускав пильного погляду з листа. Завдяки цьому я добре запам'ятав, як виглядає лист, як він лежить за переділкою і, що найголовніше, остаточно переконався у слушності своїх здогадів.

Придивляючись до паперу, я помітив, що на згинах його потерто більше, ніж треба.

Такий трохи зім'ятий вигляд має цупкий папір, якщо його скласти й притиснути пресом, а тоді вийняти, розправити й скласти на зворотний бік, так щоб лінії нових згинів збігалися з попередніми. Це відкриття не полишало місця на сумніви. Мені стало ясно, що листа вивернуто навиворіт, немов рукавичку, і наново заадресовано й запечатано.

Після цього я побажав міністрові всього найкращого і вийшов, залишивши на столі золоту табакерку.

Наступного ранку я завітав до міністра по свою табакерку, і ми знову заходилися запально розмовляти на ту саму тему. Серед розмови раптом під вікнами будинку щось бабахнуло, наче пістолетний постріл, і відразу ж по тому почулися несамовиті крики й галас людського збіговиська. Д++ кинувся до вікна, відчинив його й виглянув. Скориставшись нагодою, я ступив до кошика, взяв листа, сховав до кишені, а натомість поклав іншого, такого самого з вигляду, що його заздалегідь приготував удома. Печатку мі-ністрову я дуже вдало відтворив за допомогою хлібного м'якуша.

Шарварок на вулиці спричинила чудна поведінка якогось чоловіка, що вистрелив з рушниці в натовпі жінок та дітей. Але виявилося, що стріляв він без кулі, і винуватця відпустили, подумавши, що то божевільний чи п'яний. Коли буча надворі вщухла, Д++ повернувся на своє місце, і я теж відійшов від вікна, куди був підступив, здійснивши свій план. Незабаром я попрощався з міністром. А того нібито божевільного насправді підіслав я.

— Але навіщо вам треба було підкладати такого самого з вигляду листа? — запитав я.— Чи не краще було б уже в перші відвідини схопити документа й піти собі?

— Д++— людина відчайдушна, він ні перед чим не зупиниться,— відказав Дюпен.— І в його будинку вистачить людей, йому відданих. Якби я наважився на такий непродуманий вчинок, як ви радите, мені звідти живому б не вийти, і мої любі парижани більше про мене і не почули б. Та я ще й інші мав міркування. Ви знаєте мої політичні погляди. У цій справі я діяв як прихильник потерпілої особи. Цілих вісімнадцять місяців міністр тримав її у своїх руках. А тепер — вона його триматиме, бо він же не знає, що листа в нього вже нема, і поводитиметься й далі так, як досі поводився. Таким чином він сам підкопує свою власну політичну кар'єру. Падіння його буде так само незагайне, як ганебне. Скільки не говорити про facilis descen-sus Aver пі (1), все-таки вибиратися вгору (як казала Каталані про спів) завжди легше, ніж сходити вниз. У даному разі я не відчуваю ані співчуття, ані жалю до того, кому судилося впасти. Він — справжнє страховисько, людина талановита, але абсолютно безпринципна. Мені тільки страшенно кортіло б знати, що саме він подумає, коли, діставши несподівану відсіч від "певної особи", як називає її префект, загляне до кошика й відкриє мого листа.

(1) Легкість спуску в пекло (латин.).

— Як? То ви ще й написали йому щось?

— Бачите, це було б не зовсім справедливо, ба навіть образливо,— лишити йому порожнього папірця. Одного разу в Відні Д++ устругнув мені неприємну штуку, і я сказав йому, цілком незлобливо, що цього не забуду. Отож знаючи, що міністрові цікаво буде довідатися, хто саме перехитрував його, я змилостивився і залишив йому ключа до розгадки. Він добре знає мій почерк, тим-то я й написав посередині чистого аркуша:

...Un dessein si funeste,

S'il n'est digne d'Atree, est digne de Thyeste (1).

(1) Одному — згубний, іншому — побідний,

Цей план як не Атрея, то Фієста гідний (фр.).

Це з Кребійонового "Атрея".